

Розділ III. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

УДК І 398.8

Ю.П. Рибак

ВИДАННЯ ПІСЕНЬ ЗАХІДНОПОЛІСЬКОГО СЕЛА

*(Мелодії древнього Нобеля/Записи, транскрипції і впорядкування**Р.В.Цапун. – Рівне: Перспектива, 2003. – 128 с.: іл., ноти)*

Традиційна культура села – найкомпактнішої та самодостатньо сформованої діалектної одиниці – є початковою базою для формування узагальнених уявлень про автентичне мистецтво цілого народу. При цьому прогресивність розвитку вітчизнознавчих наукових студій прямо залежна від глибини обстеженості якомога більшої кількості населених пунктів кожного з етнічних районів України. Подальші кроки науковців спрямовуються на визначення міждіалектних паралелей і взаємозв'язків на мікро- та макрорегіональному рівні.

З початку розвитку музично-фольклористичних досліджень в Україні, вивченню етнокультури окремого села приділяється велика увага. Видання на основі польових матеріалів фольклорних збірників сформувалося в окрему традицію і триває до нині¹. Необхідність подальшого розвитку цього процесу полягає в тому, що фольклор багатьох сіл так і залишається абсолютно недослідженим, а відтак існує багато “білих плям” на етнокультурній карті нашої країни. До того ж, навіть повторні дослідження однієї і тієї ж традиції чи одного виконавця, мають свій не менш цінний інтерес у науці, оскільки дозволяють у часовому зрізі якомога глибше та всеоб'ємно пізнати формовані віками та збережені спадкоємним шляхом усно-поетичні та музичні фольклорні набутки.

У наш час дуже гостро відчувається брак такого роду продукції, де б належно розкривалися музично-поетичні культурні скарби українців на рівні окремих народних виконавців, сіл, регіонів. Без таких вузькотематичних монографічних видань годі робити будь-які узагальнення загальнонаціонального масштабу, а на рівні популяризації – зовсім важко привернути увагу громадськості до шедеврів народного мистецтва. Небагато з друківаних у наш час продуктів можуть претендувати на схвальну оцінку як зі сторони пересічних користувачів, так і науковців. Видання музично-фольклористичних матеріалів має відповідати таким найголовнішим потребам: містити достовірну етнографічну інформацію, доповнюватися паспортами, виконуватися з урахуванням найновіших наукових розробок у своїй галузі. Крім того, книжковий ринок диктує свої вимоги, що полягають, перш за все, в презентабельному вигляді друкованого продукту.

Задовільнити вищеназвані вимоги претендує друкований доробок викладача кафедри музичного фольклору Рівненського державного гуманітарного університету Раїси Цапун. Науково-популярний збірник “Мелодії древнього Нобеля” розкриває автентичну пісенну культуру одного з колоритних західнополіських сіл, що в Зарічненському районі на півночі Рівненщини. Це вже третє видання такого роду, виконане блискучою виконавицею народних пісень, керівником студентського фольклорного гурту “Джерело”. Перші дві книги приурочувались до ювілеїв

¹ Цінний досвід у цьому роді можна почерпнути з видань: [1], [4]-[7].

названого колективу: у 1997 році до 10-річчя з'явилася скромна збірка "Співає "Джерело", у нинішньому – до 15-річчя – навчально-методичний збірник "Народні обряди з репертуару гурту "Джерело". Готовий до друку та чекає свого часу у видавництві ще один фольклорний збірник Р.Цапун – "Сербінівське весілля".

Така плідність за останні два роки у продукуванні тиражних видань стала наслідком тривалої збирацької та педагогічної роботи Р.Цапун. Зокрема, щодо рецензованої збірки, то історія її підготовки розпочинається з 1995 року. Тоді авторка вперше здійснила фольклористичну експедицію у цю місцевість та збрала певну кількість пісенних матеріалів. Переважну більшість творів та найважливішу етнографічну інформацію з села Нобель було зібрано нею в експедиціях останніх двох років, коли вже планувалося видання фольклорного збірника. З цією ж метою здійснювалося фотографування місцевих виконавців, витворів матеріальної культури та навколишніх ландшафтів. Кабінетна робота при підготуванні книги полягала в транскрибуванні нотних та словесних матеріалів, упорядкуванні текстового масиву за науковими принципами та компонуванні макету видання.

Села Зарічненського району, у т.ч. і Нобель, завдяки ізольованості від цивілізації та відповідно доброму збереженню автентичної культури неодноразово привертала увагу дослідників-етнографів. Плідні польові студії донедавна тут проводила київська дослідниця-етномузиколог І.Клименко, внаслідок чого з'явилися у світ її наукові [2], [3] та творчі (студійні аудіокасети та компактдиски) доробки. Не так давно комплексне дослідження Зарічненського району здійснювалось викладачами Рівненського інституту культури (нині – РДГУ), що увінчалось виданням збірника "Етнокультура Волинського Полісся і чорнобильська трагедія: Зарічненський район Рівненської області" (Вип. III, Рівне, 1998). Тут же міститься цікава історична, культурологічна та етнографічна інформація і про сам Нобель.

У давнину це було середньовічне містечко та центр великої княжої волості. Про Нобель згадується у "Літописі Руському". На цій території було старе городище, а за легендами старожилів – неприступний замок. У різних джерелах лишилось кілька історичних згадок про містечко та волость у зв'язку з її перерозподілом та існуванням тут православного чоловічого монастиря. З вуст місцевих інформантів дослідниками зафіксовано багато легенд про історичні та життєві перипетії древнього міста, його околиць, зокрема – про живописне однойменне озеро Нобель, яке дугоподібно і дотепер омиває селище.

Славетна історія села, яке мало колись статус містечка помітно вплинула на традиційну культуру нобельців. До цього часу місцеве населення асоціює себе з міщанами і сторониться "мужиків" із навколишніх сіл та особливо їхніх традицій. У Нобелі не зафіксовано досить поширених в тій околиці веснянок і петрівчано-купальських творів, локально своєрідного обряду "водіння куста" та оригінальних жнивних творів, виконуваних у голосільній манері. Нечисленно представлений календарний фольклор компенсувався розвиненою із родинно-обрядового циклу весільною творчістю та найчисельнішими, судячи з польових матеріалів, позаобрядовими піснями звичайного та напливого циклу. Водночас манера виконання фольклорних пісень, діалектна говірка та наявність у сільському репертуарі поодиноких ремінісценцій із календарно-обрядових та сезонно-трудова циклів (обряд колядування, купальське вогнище, жнивні обряди) дозволяють шукати на ранніх стадіях безпосередній взаємозв'язок нобельської автентичної культури з регіональною традицією. Тому самовиділення мешканців села на етнічному фоні хоча й становить цікавий прецедент для культурологічного дослідження, але не відображається на діалектних усно-поетичних та музичних ознаках.

Усе це показово доводить матеріал книги Р. Цапун. Фольклорний збірник укомплектовано за традиційним у цьому жанрі принципом. Після вступного слова місцевої учительки та передмови упорядника вміщено етнографічний опис нобельського весілля, далі – нотації різножанрових пісень, доповнені паспортним і алфавітним покажчиками. Окремим блоком представлено фотознімки місцевих виконавців, жителів і побутових сцен, а текстовий матеріал

збірника спорадично доповнюють ілюстрації нобельської вишивки. Останнє, очевидно, не могло оминутися увагою упорядника збірника, яка на додачу до вище названих заслуг має звання “майстер сучасного декоративно-прикладного мистецтва”.

У передмові до збірника Р.Цапун у загальних рисах окреслює історію села, характеризує місцеву культуру та описує процес нагромадження фольклорних матеріалів. З цього дізнаємося про те, що матеріал книги скомпоновано упорядником на основі особисто зібраних в останні роки (1995, 2002, 2003) експедиційних матеріалів. Записи здійснювались від дев'яти місцевих інформантів переважно похилого віку, у побутових умовах на звичайний диктофон. Далі в передмові обумовлюються принципи компонування етнографічних та музичних матеріалів, окреслюється специфіка побутування місцевого репертуару. Тут же подається короткий нарис етномузичної традиції із зазначенням її локальних особливостей, виражених, зокрема, в непропорційному наповненні пісенних таких циклів. Важливим при цьому є коментар народних виконавців, із якого дізнаємося про культурну та навіть соціальну замкненість нобельців.

Цінний етнографічний матеріал представляє опис нобельського весілля з вуст народних виконавців. У ньому, що особливо важливо – зі збереженням місцевої говірки, подається достатньо повний сценарій цього колись драматургічно розвиненого обрядового дійства. Переказ сюжету розвитку весілля супроводжується понад сотнею поетичних текстів, приурочених до відповідних ритуальних моментів. Текстовий блок весільного сценарію доповнюють 8 типів обрядових наспівів із різновидами та 10 танцювальних приспівок. З усього цього можна зробити висновок про надання переваги у місцевому фольклорі весільній обрядотворчості над іншими календарними і тим більше сезонно-грудовими комплексами.

При впорядкуванні нотного матеріалу книги дотримано сучасних наукових засад, розроблених львівською етномузикологічною школою. Їх суть, як обумовлено в передмові, в загальних рисах зводиться до відбору народних мелодій за типологічним критерієм та в застосуванні при їх нотації т.зв. “диференціального принципу тактування”. Усе це дозволяє максимально точно відобразити на письмі природу пісенних творів та згодом виділити в місцевому репертуарі комплекс найуживаніших мелотипів, за якими визначаються прикметні риси місцевої музичної культури. Вибірково нотовані строфи доповнюються найголовнішими мелодичними варіантами. Морфологічні транскрипції наспівів, завдяки застосуванню низки спеціальних знаків (мікрофермати, гліссандо), точно передають регіональну музичну стилістику. Зокрема в нотаціях весільних пісень збережено колористичні ознаки вокальної техніки: розвинена гетерофонія, часті форшлаги, вокалізації голосних і приголосних звуків, недоспівування останнього складу. Гуртове виконання позаобрядових пісень позначається підголосково-гармонічним типом викладу, хоча найчастіше у цьому циклі переважає техніка терцевого вторування.

Чи не найактивнішим джерелом поширення двох останніх типів багатоголосся є церковний хор. У збірнику це спостерігається на прикладі коляд – №№ 23, 25. Поряд із ними представлені народні колядки одного типу, але з двома варіантами ритмоорганізації рефрена (№№ 19, 20), а також дитяча колядка речитативного складу (№ 27) та три різноманітні щедрівки (№№ 28-30). Весняну творчість представляє лише одиничний варіант гаївки-гри (“Подоланочка” № 31) та й то сумнівного щодо автентичності походження. Ще гірша ситуація з купальсько-петрівчаною та жнивною піснетворчістю, про існування якої тут у давніші часи гіпотетично свідчать відповідні ритуали: купальське вогнище, обжинкова “борода”. Деякі з пісень доповнюються хоча й надто скупю, але дуже цінною інформацією культурологічного характеру. З цього дізнаємося про часті відвідини Нобеля мандрівними співцями – лірниками, репертуар яких частково перейнявся місцевими співачками (у книзі №№ 38, 41). Судячи з особливої розвиненості позаобрядової творчості та відповідних коментарів місцевих носіїв, констатується те, що колективному дозвіллю нобельці приділяли особливу увагу. У цій низці надзвичайної

популярності набув цикл пісень напливового та літературного походження, представлений у збірнику лише вибірковими не особливо популярними творами.

Звичайні і напливові пісні поповнюють другу половину мелодій збірника. Очевидно, цільним блоком ці твори представлені з причини неможливості чітко розмежувати їх у сучасному нобельському репертуарі. Хоча помітні старання упорядника розмістити позаобрядові пісні таким чином, щоб поступово питомі твори переходили в напливові. Однорідності цій групі додає те, що в змісті більшості творів відображено любовну та соціально-побутову тематику, а в текстах міститься чимало новомодних і російськомовних слів. Ознаки ж давнішого стилю виражають окремі балади моралізаторського змісту та ліричні пісні на родинно-побутову тематику (№№ 33, 38, 41). У цьому циклі привертають увагу три мелодії (№№ 40а, 40б, 43), які в навколишніх традиціях частіше приурочуються до сезонно-трудова робіт (полоття, косовиця, збирання ягід) та, можливо, давніше мали таке ж призначення і в Нобелі.

Пісенний розділ доповнюють фотоілюстрації, паспорти виконавців та алфавітний покажчик творів. Загалом, додаток характеризується надмірною скромністю: і щодо популярного спрямування видання – сподобатись пересічному читачу перш за все ілюстративним матеріалом, і на рівні науково розробленої документації пісень. Не завадило б дещо розширити паспортну інформацію про виконавців, освіта і місце роботи яких могли б певним чином підтверджувати чи заперечувати етнокультурну ізоляцію сільських співаків. Напевно, основна причина такої надмірної лаконічності криється не в економії коштів, виділених для цього Заріченською районною адміністрацією та районною радою, а в намаганні вкластися в стислі терміни реалізації проекту. Як відомо, книга “Мелодії древнього Нобеля”, до речі, ще з одним виданням історіографічного характеру – “Нобель над озером Нобель” (автор В. Басараба), презентувалась наприкінці серпня цього року на урочистостях, з нагоди проведення в селищі Першого Всеукраїнського фестивалю гумору “Лауреат Нобельської премії”.

У загальних рисах рецензований фольклорний збірник, попри невеликий об’єм, вміщує цінну етнографічну та культурологічну інформацію, і вже тільки самим фактом своєї появи заслуговує на добрі відгуки. Без жодних штучностей та намагань підсилити враження про пісенну традицію, упоряднику вдалось представити її у всьому багатстві, на короткій часовій стадії відмирання автентичної культури села. Наскільки відомо, досі не існує жодного збірника з північних сіл Рівненщини, і тому почин Р.Цапун матиме особливу вагу як для посвяченого в народній творчості кола фахівців – дослідників, популяризаторів, а також для нинішніх і майбутніх молодих поколінь, які вивчатимуть завдяки таким книгам рідну пісню і формуватимуть свій світогляд й естетичні смаки. Певним чином сприятиме у цьому і поліграфічний рівень виконання збірника “Мелодії древнього Нобеля”. Акуратний макет, якісний друк, оригінальна художня обкладинка та органічно підібрані ілюстрації – все це сприяє ознайомленню з текстовим матеріалом книги.

Не затьмарюють позитивних вражень від знайомства з виданням деякі його дрібні недоліки. Так, увагу фахівців напевно приверне строкатість стилю у вступних статтях місцевої вчительки та від упорядника. Надмірна поетизація у їх викладі, підсилена емоційно-суб’єктивними чинниками, не сприяє кращому розумінню законів і без того досконалої місцевої фольклорної традиції, натомість контрастує з науково виваженим у відборі та добре теоретично переосмисленим при викладі етнографічним матеріалом книги. Зрештою і сама назва неточно відображає зміст збірника. Поняття “мелодії” тлумачиться дещо вужче ніж “пісні”, до того ж, окрім вокальної музики, воно стосується й інструментальної, якої в книзі немає, і тому в даному випадку краще було б обрати другий з названих варіантів. Викликає й деякий сумнів наявність більшості пісень у культурі “древнього” Нобеля. Зафіксований в останні роки репертуар хоча й змістовно демонструє ознаки давньої традиції, але не настільки повно, аби називатися древнім. Навпаки, у сьогоденнішньому нобельському фольклорі помітно переважають новітні елементи.

Процес фатальної напливовості та безповоротної втрати усно-поетичної сільської культури зобов'язує активізувати процес увічнення автентичних набутоків, збережених у пам'яті людей старшого віку. Кожен день знаменується втратою якоїсь частки віковичної традиції – легко піддатливої для зовнішніх впливів а то й цілковитого забуття в силу безписемної природи творення, існування і збереження. На жаль, проблема успадкування цього безцінного пласта народної творчості перекладається на фахівців-самітників, старань яких виявляється занадто мало. Необхідна координація їх зусиль та могутня зовнішня підтримка аби достатньо повно зберегти автентичну культуру на стадії безслідного зникнення. Ніхто не засумнівається в необхідності примножувати доробки за прикладом Р.Цапун і кожен свідомий громадянин у силу своїх можливостей зробив би в цьому напрямку реальні кроки, аби цілковито усвідомив ціну втрати самотутніх фольклорних надбань багатьох поколінь своїх предків.

Джерельні приписи

1. Брилинський Т. Музична культура села Пуків: Дипломна робота /Наук. кер. проф. Б.Луканюк. – Львів, 1993. – 73 с. Препринт: Львівська державна музична академія ім. М.В.Лисенка.
2. Клименко И. Календарные песни и обряды Вольнского Полесья (на материале Заречненского района Ровенской области): Дипломн. работа. – К., 1988. – 140 с. – Препринт: Київська національна музична академія ім. П.І.Чайковського.
3. Клименко І. Мелогеографія жнивних наспівів басейну Прип'яті // Дис....канд. мистецтвознавства /Наук. кер. Є.В.Єфремов. – Київ, 2001. – 180 с.
4. [Колесса Іван]. Галицько-руські народні пісні з мелодіями /Зібрав у селі Ходовичах др. Іван Колесса. – Львів, 1902. – (Етнографічний збірник Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові. т. 11).
5. Мишанич С. Пісенна культура радянського села: (На матеріалі села Погребище Вінницької області. 1920-1970 роки). – К.: Наукова думка, 1977. – 208 с.
6. Пісні з Колодяжна: Фольклорний збірник /Записи, упор. і прим. О.Ф.Опшуркевича. – Луцьк: Надстир'я. 1998. – 152 с.
7. Пісні села Погоріловка /Зап., транскр. і впор. Т.В.Гнатюк. – Рівне, 2003. – 132 с.

Резюме

У рецензії на фольклорний збірник детально характеризується результат кількостайнової роботи педагога-дослідниці Р.Цапун, спрямований на увічнення та донесення до широкого загалу народної пісенної спадщини стародавнього поліського села. Книгу оцінено як високорезультативну за основними показниками: наукова достовірність матеріалів, доступний широким колам читачів рівень, якісне оформлення та друк.

Issue of the songs by west-woodland village /Recording, transcriptions and completing by R. Tsapun. – Rivne: Perspektiva. 2003. – 128 p.: illustrations, notes.

Summari

The review of the folk collection consist detail characteristic the several-stage work result by teacher-investigator R.Tsapun, which has directed for immortalizing and public report the folk vocal heritage by the aged woodland village. On the basic indicator the book estimated as highly effective: scientific reliability, accessible for the various reader level, high quality design and printing.